

Orbán Gyöngyi

SZERETET- NYELVKÖNYV

A jó gyermekirodalom minden jó irodalommal közös vonása, hogy – a nyelv művészeteként – elmozdítja világismeretünk megszokott perspektíváit, s a hétköznapi köztudomással szemben új, meglepő megvilágításba helyezi a már ismerteket. A jó gyermekirodalom ellenáll a pedagógiai célokra való kisajátításnak, hiszen „tanulsága” nem egyértelművé redukálható „eszei mondanivaló”, hanem úgy szól valamiről, hogy e szólas nyelvi művelésének élvezetébe olvasóját is bevonva, a kimondhatatlan dolgok tapasztaláshoz vezet el.

Ebben az értelemben tartom jó – azaz gyermekek és felnőttek számára egyaránt olvasható/olvasandó – irodalomnak Fóris-Ferenczi Rita *Mondhatok-e valamit?* című kötetét.*

A kötet egészét alkotó, két fejezetbe csoportosított, összesen 17 írás beszélője egy – az utalásokból kikövetkeztethetően – 6–7 éves kislány, aki egy négygyerekes család tagjaként, a kistestvér „legkisebb nagytestvéreként” mesél el, hoz szóba mindennaposnak tűnő eseményeket, amilyenek a közvetlen környezettel való találkozáskor, az óvodában, a játszótéren, otthon vagy falun a dédmamánál nyaraláskor adódnak; ezeknek az eseményeknek a mélyén azonban az emberi állapot apró drámái rejlenek, a mindennaposban az emberi egzisztencia titokzatossága vibrál.

A könyv élére helyezett írás – melynek címét a kötet egésze is viseli – azt a csevegő beszédhelyzetet teremti meg, amelyet a gyermek-beszélő nem problémamentesen, de meg-megújuló bizalommal a felnőttekkel kezdeményez, s ez a megszólító gesztus a kötet egészére kiterjesztve az olvasóhoz is szól, hogy a megszólításnak és a megszólítottágnak ebben a közös helyzetében nyelvre, beszédre, beszélgetésre utaltságunk tapasztalatáról szerez-

zünk tudomást. Innen nézve a kötet egysége a beszédhelyzet-variánsok gyönyörködtető játékában valósul meg.

Az írások közvetlen címzettje a még beszélni nem tudó, csecsemő kistestvér, hozzá szólnak ugyanis – az első fejezetcím tanúsága szerint – a *Nagytestvér bölcs intelmei*, így a „Mondhatok-e valamit?” kérdés őhöz intézve a dialógus legfőbb (de a felnőttek világában oly ritkán alkalmazott) szabályának, a tapintatnak a tudásáról tanúskodik. A fejezetcím játékos utalást tartalmaz a középkori intelmek (királytükörök) műfajára (a mi irodalmunkban emlékezetes, vagyis újraolvasásra méltó, megszívlelendő példája ennek a műfajnak a *Szent István Intelmei Imre herceghez*), s ez az utalás a humort sem nélkülözve hangsúlyozza azt, amit ebben a műfajban komolyan kell venni: éppen a címzett méltóságát tiszteletben tartó tapintatot, azt, hogy itt nem kioktatásról van szó, nem szabályok és tilalmak állításáról, hanem a bölceleti tapasztalásnak a továbbadásáról, mérlegelésre, megfontolásra felajánlásáról. A gyermeki egzisztenciának ez a játékos-humoros tükröztetése a királytükör-műfajban annak az elismerésére is ösztönöz továbbá, hogy a gyermeki tapasztalatok világa nem ellentéte, hanem megfelelője a komolyan veendő bölceleti beszédnek.

Az intelmek megfogalmazását nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is az teszi, hogy a „nagytestvérnek” a nyelvben létezés nem problémamentes voltáról vannak már tapasztalatai, amelyek tanulságait – gondoskodón a kistestvéreire vonatkoztatva – azért fogalmazza meg, hogy felkészítse őt a nyelvre utaltság állapotának rá váró kríziseire.

A nyelvi kommunikativitásnak a könyv által szóba hozott első, elemi erejű tapasztalata a kommunikáció aszimmetriájára vonatkozik (a felnőttek folyton feltételekhez kötik, elodázzák a gyerek által kezdeményezett csevegést), valamint arra, hogy a nyelv nem föltétlenül garantálja a kölcsönös megértést, sőt, éppen hogy elszakítani látszik minket az emberi egymáshoz tartozás legközvetlenebb magától értetődőségétől, az anyaöl édenétől. („Neked könnyű. Te csak bömbölsz és ordítasz torkod szakadtából. Nem kell megkérdezned, hogy *mondhatok-e valamit*, mert csak egyet *nyikkantasz-nyekentesz-nyivákolsz-hüppögölsz-heppegelsz-güggyentesz-gaggyantasz*, máris mindenki körülötted ugrál. Főként anyu, mert ő meg van győződve róla, hogy ezek az érthetetlen hangok, mint a *nyikk-nyekk-hüpp-hepp-oááá-ooóó* érthetőek. Tudjad, hogy anyunak különös hallása van. És nagyon szereti, ha téged babusgathat. Akkor is hallgatózik folyamatosan az ajtó előtt, amikor alszol.”) A nem-szimmetrikusként tapasztalt nyelvi kommunikáció töréspontjában őszintén hírt ad magáról a (testvér)feltékenységben megtestesülő tiltakozás

(„Nagyon utállak ezért.”); amelynek mélyén azonban egyúttal működésbe lép az elutasítást felülíró elfogadás, a kistestvér létezése feletti öröm („De amikor csak így gögicsélsz és gagyogsz, és engem hallgatsz, nekem is nagyon jó, hogy vagy. Mert neked mesélhetek. Sőt minden titkomat elmondhatom, mert bizonyosan nem fogod elkotyogni másoknak, hisz beszélni sem tudsz. És még azt se kell megkérdeznem, hogy *mondhatok-e valamit.*”)

A kötet írásaiban, a kisfiú által elbeszélte helyzetek, események sorozatában, amelyek mélyén az emberi állapotnak a gyermeki lét szintjén bekövetkező megpróbáltatásait ismerhetjük fel, rendre megtörténik ennek a szív mélyén megvalósuló átfordulásnak a vigasztaló és felszabadító élménye, ami éppen az „intelmek” és „titkok” megosztásának készségében nyilvánul meg. A második rész fejezetcíme – *A titkokat csak neked mondom el* – finoman visszkapcsolja az itt elbeszélteket a kötetnyitó írás fentebb idézett zárlatához, s ezzel egymásra utalja az első fejezet „intelmeket”, illetve a második rész „titkokat” rejtő történeteit úgy, hogy az „intelmekben” voltaképpen „titkok” megosztásáról van szó, a „titkok” elmondásában „intelmek” rejtőznek. Ez azért figyelemre méltó, mert ebben az összefonódásban válhat érzékelhetővé a fentebb említett „átfordulásnak” a szavakkal megragadhatatlan mozanata, amit egy szabályokba foglalhatatlan tudás: a másik embert elfogadó megértés képessége hoz mindig működésbe.

A kötet írásai arra mutatnak rá, hogy a megértésnek – bár köze van a nyelvhez – nem magától értetődő eszköze a nyelv. Az emberi állapot nem nyelvi kifejeződései – például a sírásban, nevetésben, testi megnyilvánulásokban – nemcsak az élet nyelv előtti szakaszára, a beszélni nem tudás korszakára jellemzők és igényelnek megértést, hanem – a mindenkori állapot nyelvi kifejezhetetlen egzisztenciális többletéről tanúskodva – végigkísérik az embert életében. Különösen szép példák olvashatók erről, a félelem nyelvi uralhatatlanságáról és csillapításra utaltságáról a második fejezetben – *Sötétben, Mi van az ágy alatt?, Mi van az ablakban?* –, valamint az első rész *Macskajaj* és *Megtörténik* című darabjaiban.

Utóbbi első bekezdésében olvashatjuk: „Nagyon büdi vagy! És megint bömbölsz. Anyu azt mondja, hogy lehet hallani a sírásodból, hogy éhes vagy, álmos vagy, csikar a hasad, tele a pelus. Szerintem te nem is sírsz. Könnyed se folyik, csak folyamatosan és hangosan és állandóan bömbölsz: oáááá!, ohháááá! Milyen sírás ez? Nézd meg a nagyit: ő hang nélkül is tud sírni, csak úgy folynak, csordogálnak a könnyei lefelé az orcáján, aztán szipog egy kicsit, de azt is csak halkán a zsebkendőjébe, hogy ne zavarjon másokat. De te csak bömbölsz. A szag alapján viszont biztosra veszem, most épp az a

bajod, hogy tele a pelus.” A következő mondatok – „Ne búsulj! Tisztába teszlek!” – már az „átfordulásról”, a kistestvér sírásában kifejeződő szükséglet elfogadó megértéséről tanúskodnak. Ezt megelőzően a kistestvér és a nagyí sírása közötti különbség pontos megfigyelése – hogy előbbi esetben a nyelven inneni, utóbbiban a nyelven túli megnyilvánulásáról van szó – nemcsak azt engedi megérteni, hogy mindig helyzetfüggő megértésre van szüksége annak, ami nem-nyelvi közegben értésre adja magát, hanem annak a belátását is, hogy a nyelv világában a testi megnyilvánulások (ön)kontroll alá kerülnek. Ez – akárcsak a viselkedési szabályok – az emberi együttélést szolgálják (a nagyí csak halkán sír, tapintatból, „hogy ne zavarjon másokat”), másfelől azonban – és erről már a kisfiú elbeszélőnek is vannak tapasztalatai, amelyek egyikét a „bekakilós” történetben meséli el – a viselkedési szabályok és a velük járó nyelvi tiltások be nem tartása megszegyenülést és védtelenséget eredményezhet. („Egyszer az óvodában én is betojtam. Véletlenül. Dadus megmosdatott, átöltöztetett. Senki nem akart velem játszani, álldogáltam ott a sarokban: nagyon egyedül voltam, nem szólt, nem közelített hozzám senki. Akkor jöttem rá, hogy nekem szégyenkezni kell amiatt, ami megtörtént.”) A mások tekintete előtti lelepleződés kiszolgáltatottságát nem oldja, inkább csak fokozza, ha a nyelvi illem tiltása alá kerül. („A mindig okos Panka letorkolta a többieket: ilyen csúnya szavakat, mint amilyen a *béfosott*, nem illik mondani, sőt erről nem is illik beszélni se. Vajon melyek azok a szavak, amelyek szépek is, illendők is, és el is lehet mondani velük azt a szörnyűséget, ami mégis megtörtént? Mert akkor is megtörtént, ha nem beszélünk róla.”) A kötetnek ez a darabja mégsem mutatja visszafordíthatatlannak a magányba taszító kommunikációs zárlatot. Ellenkezőleg, éppen a címbe is kiemelt szónak – *Megtörténik* – a megszegyenülés rabságából kimenekíteni képes (varázs)erejéről tanúskodik, ami kis „szabadulástörténet” hangolja az elbeszélt eseményt. („Kicsi óvó néni mégis odajött hozzám, leguggolt, és megfogta a kezem. Azt mondta, hogy semmi baj, menjek csak játszani. A gyerekek csodálkoztak, hogy kicsi óvó néni velem akar játszani. (...) Kicsi óvó néni csak azt hajtogatta, hogy semmi baj, bárki-vel *megtörténik*. S akkor a gyerekek közel jöttek hozzám; nem is voltam már büdös, mert a dadus megmosdatott, és tiszta ruhát adott rám. Mindenki elmesélte, hogy vele hogyan történt meg ez a bekakilós *megtörténik*-történet.”) Hogy „kicsi óvó néni” a helyzetre adott válaszként ez a „megtörténik” szó ilyen szabadító erővel hat, az annak a nyelvileg már nem artikulálható dimenzióknak köszönhető, ami a megértés, az együttérzés, a szolidaritás irányába képes átfordítani a többiek ítélkező beállítódását. A kommunikáci-

ós gátak hirtelen leomlása („Mindenki elmesélte, hogy vele hogyan történt meg ez a bekakilós *megettörténik*-történet.”) nemcsak a kirekesztett számára jelent szabadulást, hanem az ítélezőket magukat is megszabadítja az elzárkózásban, elhallgatásban megnyilvánuló félelmüktől, és a „mindannyian rászorulunk az irgalomra” tapasztalatok által megtanulható „tudására” mutat rá. S hogy ez a „tudás” nem végleges, ideologikus szólamként kezelhető állítás, hanem az élet folyamán újra és újra próbára tett és megújítandó léttapasztalat, azt a *Megettörténik*-írás, mint ahogyan a kötet egésze is, a történetformálásnak azzal az eljárásával mutatja be, hogy a szóban forgó események elbeszélését a beszélő kisfiú az asszociáció logikájára fűzött, újabb és újabb beszédhelyzetek megvilágításába helyezi, és ezáltal a „mi a helyes?” mérlegelést igénylő kérdésének veti alá az elbeszélteket. Így kerül mérlegre az elbeszélés második felében – már otthoni környezetben – az apa kisgyerekkorában átélt hasonló „megettörténik”-története is, amely egyfelől beteljesíti az óvodában elkezdődött „szabadulástörténetet” azáltal, hogy új nyomatékokat ad az óvónő „bárkivel megettörténik” kijelentésének (lám, még apával is megettörténhetett); másfelől lehetőséget nyújt az elbeszélőnek, hogy a kívülálló nézőpontjából is megfontolhassa: azt, aki szegyenbe került, nem helyes a helyzete alapos ismerete nélkül, fölényes pozícióból megítélni. („Néhéz döntések ezek, és félelmetes, hogy mindezt sem a hascsikarás, sem a felnőttek nem veszik komolyan. Nehezen értik, hogy ez nemcsak a véletlen műve: nagyon sokat kell töprenkedni, latolgatni, hogy helyes döntést hozzass.”) Így teljesen hitelesen hangzik a kistestvér számára már az elbeszélés kezdetén megelőlegezett s a végén kiegészítve megismételt „intelem”: „De te nehogy szégyelld magad! Lásd, ez a *megettörténik* bárkivel bármikor megettörténhet. Még apuval is.”

A kötet jó néhány darabja szórakoztató szituációk bemutatásával világít rá egymásra utaltságunk egyetemességére, például arra, hogy a felnőttek is éppúgy rászorulnak a gyermekek nagylelkű megértésére, mint fordítva. Ennek felismerése annak a belátását is magában hordozza, hogy a másik ember (így a felnőtt, a szülő) hozzánk való viszonya sem csupán a nyelven keresztül manifesztálódik – ezért szükség van a csupán érzetszerűen megnyilvánuló iránti figyelemre –; sőt, annak megértése is, ami a nyelvi megnyilvánulás útján jut kifejezésre, igényli, hogy annak nyelvileg nem artikulálható, kimondatlan értelmét is helyesen fogjuk fel. Ez a másakra irányuló figyelem a titkok világába hatolásra nyitott, és a nyelv útján közelebb visz bennünket ahhoz, ami nem kimondható. A kötet *A homokozóban* című darabja így kezdődik: „Elmesélek még neked néhány titkot. Mert tudod, anyu

és apu most olyanok, amilyenek: olyan felnőttek. De képzelj el, ők is voltak gyermekek, s amikor nagymama erről mesél, azt mondja, hogy ők sem voltak jobbak ám a Deákné vásznánál.” Elképzelni anyut pocsolókirálynőként, aput homokozókirályként – mulatságos, ugyanakkor rendkívül bonyolult folyamat eredménye, az esztétikai látásé, amely a láthatóban érzékelni tudja a láthatatlant mint valóságot. Az esztétikai látásban felismerés történik, hirtelen ráismerés valamire, ami addig fedésben volt, tehát pillanatnyi felszabadító megértésre jutunk annak, amit addig nem értettünk (jól). Erre vonatkozó „intelem” olvasható például a *Pocsoló* zárlatában: „De ha anyu rossz kedvében van, és nemcsak szól, hanem pöröl, szid, haragszik, kiabál és rikácsol is, te ne ijedj meg. Csak képzelj magad elé anyut pocsolókirálynőként, sárkoronával a fején. Rögtön el fogod nevetni magad.” A nagymama emlékidéző elbeszélései nyomán működésbe hozott esztétikai látás nevetésben feltörő megértése – mely a szülőknél engedi felismerni az „embertársakat” – újra megszólaltatja (nem hagyja elnémulni) a szívbeli bizalmat irántuk, ami akár a kevésbé szimpatikus megnyilvánulásaik (rosszkedv, harag, aggodalom) mélyén változatlanul ott rejtőző, védelmező jóakaratra válaszol. („Mama szerint anyu és apu éppen azért olyan amilyen, mert nagyon is emlékeznek ám arra, milyenek voltak gyermekként; épp emiatt féltének és aggódnak, mert meg akarnak óvni mindentől.”)

A homokozóban azonban ez a felnőttek iránti bizalom kitétetik a vele való visszaélés próbájának is. („Ha például én ennek a szőke, kék szemű és kislappal püfölős kislánynak megtépem a copfját, seperc alatt ott terem a nagymamája, aki még hisztisebb, mint az unokája, meglökdös, és azt mondja, szégyelljem magam: a fiúknak nem illik bántani a kislányokat. De hát én nem bántottam, én csak azt szeretném, hogy hagyjon engem békén, s ne püfölje a fejemet.”) Ez a próbatétel többek között azzal a tanulsággal jár, hogy a szentenciák szófordulataiban rögzített „igazságok” igazságtalanságba fordíthatók, ezért mindig az adott helyzetben kell (mérlegelve) eldönteni, hogy kiben bízhatunk, illetve kire-mire hallgatunk. Erről (a döntésről) szól a zárlatban megfogalmazott „intelem”: „Pedig mi veszély fenyegethetne a parki homokozóban? Legfeljebb a hisztis kislány jön oda, hogy a homokozóval püfölgesse a fejemet. De nem fogom engedni, hogy téged bántson. Hisz apunak szívre tett kézzel megfogadtam, hogy vigyázok reád.”

A nyelvhasználat szabályokba foglalhatatlan helyzetfüggőségére vonatkozó „tanulságok” már a kötet elején, a *Románul nehezebb* című írásban is megszólal(tatód)nak. Mint kiderül, a kétnyelvű környezetben élő kislánynak elsősorban nem azért „nehezebb” románul beszélnie, mert a román az anya-

nyelvétől eltérő, „idegen” nyelv, hanem azért, mert a nyelvtani szabályoknak és nyelvhelyességi tiltásoknak alávetett iskolai nyelvoktatás nem a nyelvhasználatban való otthonosságot szolgálja, hanem – ellenkezőleg – értetlenséget és idegenségérzetet vált ki. Mindez a (nyelvi) humor megvilágításában jut kifejezésre; a humor azonban – nemcsak itt, hanem a kötet egészében – nem relativizálja, hanem erősebb fénybe állítja azt, ami az „intelemben” komolyan veendő: „Ne akard ezt megérteni, tesó! Csak fülelj!”

Arra, hogy a nyelvben/nyelv által létezésünknek mennyire fontos feltétele a „fülelés”, a hallgatásban, „odahallgatásban” megnyilvánuló koncentrált figyelem, az *Adok neked tejfogat, hozzáál nekem vasfogat* című írás elején így reflektál a gyermek-elbeszélő: „Dédmamának már csak egy foga van. Sokat mesél, és nagyokat hallgat. Nem úgy hallgat, mintha ott se lenne. Anyu például tud úgy hallgatni, amikor valami fontosat mesélek, hogy rám néz, figyel, de látom a szemén, hogy mindeközben valami teljesen másra gondol. Engem hallgat, figyel is rám, de igazándiból nincs jelen, ki tudja, min jár az esze. Dédmama viszont úgy hallgat, mintha csupa fül lenne, s mintha épp arra lenne nagyon-nagyon kíváncsi, amit éppen mondok. Úgy hallgat, hogy érzem a hallgatásából, hogy csakis rám figyel, sehol máshol nem jár az esze.”

A nyelv tehát nem annyira birtokba vehető kommunikációs eszköz, sokkal inkább a másokkal folytatott beszélgetések mindig egyedi helyzeteiben formálódó s egyszersmind a benne résztvevőket formáló, gazdagító tapasztalat. Akik – egymásra „fülelve” – „belemerülnek” egy beszélgetésbe, lehetővé teszik, hogy a nyelv részesítse őket a világ tapasztalatában. Erről tanúskodnak például a kötet írásainak azok a helyei, ahol a gyermek-elbeszélő kis „szómagyarázatok” formájában adja tovább a kistestvérének azt a „világismeretet”, amelyet ő az adott kifejezéseknek a megértése során szerzett. A „szómagyarázatok” nem definíciószerűek, hanem a nyelvhasználattal való törődés (élet)helyzeteinek történetekbe foglalt péld(ázata)i. („...amikor nagymama erről mesél, azt mondja, hogy ők sem voltak jobbak ám a Deákné vásznánál. Nagyi mond ilyen furcsaságokat, nem értem ugyan pontosan, hogy ez mit jelent, de annyit értek, hogy ők sem voltak különbek, ők is pont olyan gyermekek voltak valamikor, mint amilyenek mi vagyunk, csak időnként elfelejtik.”) A dédmamával együttlét helyzeteiben a nyelv nemcsak azt teszi lehetővé, hogy a nemzedékek eltérő életvilágainak tapasztalatai megoszthatóvá váljanak („A pucokágy mögött a falon volt egy nagy, színes falvédő. Dédmama szerint ez azért kell, hogy melegítsen, s ne süssön a hátunkra a hideg. Ezen nagyot nevettem, mert csak dédmama mondott ilyeneket,

hogy a hideg süt. (...) Nálunk központi fűtés van, az unokatestvéreméknél padlófűtés. Anyuék sokszor megtárgyalták, hogy takarékos, nagyon kényelmes mindkettő, csak száraz a levegő.”), hanem azt is, hogy a dédmama régi időkről szóló elbeszélései nyomán személyes tapasztalattá változzon a felmenőkkel való összetartozás (az eredet) kibeszélhetetlen titka: „De dédmama kislánykori emlékeit idézve sokszor emlegette az anyukáját, aki nekünk ükanyánk. Katának hívták. Tehát Kata a mi ükanyánk, Berta dédmamánk anyukája, Irénke nagymamánk nagymamája, Rita anyánk dédmamája. Nagyon egyszerű.”

A kötet második fejezetében (*A titkokat csak neked mondom el*) megjelenített beszédhelyzetek olyan élethelyzetek, ahol az egyszerű szavak és kijelentések a titkok tudásához vezető, rejtélyes beszéddé változnak. A fejezet darabjaiban többször is felbukkan – a dédmamával közösen őrzött titkok foglalataként – a pucokágy („Minden este lélegzetvisszafojtva hallgattam ezt a titkot, mert amikor rám kiáltott, hogy *Hamm! Békaplak!*, rögtön meg is ölelt szorosán, és mindketten behuppantunk a pucokágyba. S amikor lehuppantunk, pont olyan volt, mintha egy nagy felhőbe süppedtünk volna. Hát ilyen volt a pucokágy.”). A pucokágy olyan, mintha csak előképe volna annak a „nagy-nagy ágyak”, amelynek „titkáról” a fejezet első darabjában (*Rácsok*) beszél kistestvérenek a gyermek-elbeszélő: „Anyu azt mondta apunak, nézzen utána, nem lehetne valahol egy kétszemélyesnél nagyobb ágyat vásárolni, hogy mindannyian elférjünk. Alig várom, hogy megvegyék már azt a nagy-nagy ágyat, amelyikben mindannyian elférünk.”; ugyanakkor a megértésnek egy nyelviileg már nem közvetíthető, csak a testi közelségben, ölelésben megnyilvánuló elementáris természetességét és szabadító erejét mutatja fel, például a félelem megpróbáltatásai közepette: „Apu mellém feküdt, s azt mondta, tegyem a fejem a mellére. Elmondta, hogy a szív nem a torokban lakik, hanem sokkal lentebb. Csendben maradtunk, nagy levegőt vettünk. Hallgatóztunk. Apu mellkasában, mint egy harang, dübörgött a szíve.” (*Sötétben*); „Aztán ölébe kapott, olyan ez, mintha repülnél, s az ágy alatt ott maradt az égvilágon semmi. Az, amelyiknek olyan nagy fekete toroka van.” (*Mi van az ágy alatt?*); „De ha te is meglátod az ablakban azt a valamit, és felsikoltasz a félelemtől, még közelebb húzódom a falhoz, hogy köztem és apu között te is elférhess. És ha mégis visszajönne az a valami, kit érdekel?” (*Mi van az ablakban?*)

A *Miért jó, ha nagy a szíved?* című írás az emberi egzisztencia legnagyobb rejtélyével való szembesülés tapasztalatát hozza szóba, a dédmama halála kapcsán. Ebben a darabban összegződik mindannak a tanulsága, amit ezt

megelőzően olvastunk a gyermek (az embertárs) iránti megértő odafordulás dialogicitásban megnyilvánuló erejéről. Dédmama még életében alkalmat talált rá, hogy beavassa unokáját a halálra készülődés részleteibe: „Amikor dédmama már nagyon öreg lett, és azt mondta, hogy *elmúlt fölötté az idő*, megmutatta nekem azt a ruhát, amit a temetésére varrt. Fekete bársony, a harisnya is fekete, de a csipke, amit a ruha nyakszegélyére horgolt, hófehér. (...) Volt ott egy pár cipő is. (...) – Hosszú az út, kicsim, cipő is kell.” Az emlékezés dédmama készülődésére nem szünteti meg ugyan az élet múlttá válása fölötti döbbenetet, de elviselhetővé teszi azt, annak bölcs belát(tat)ásával, hogy a halál nem ellentéte, hanem része az életnek. Az anya magyarázata a temetés után a dédmama szavainak hitelét látszik erősíteni: „Dédmama messzire ment, de boldog, mert együtt van dédtatával. Ha felnézel este az égre, ő integet nekünk a csillagokkal.” Az anyával folytatott beszélgetés a végérvényesnek tűnő veszteséget relatívnak mutatja, ám ennek valódi értelmét csak egy másik beszélgetésben nyert (közös) tapasztalat világíthatja meg a kisfiú számára. A barátjával, Csabával folytatott eszmecserében, akinek az anyukája halt meg, arra a felismerésre jutnak, hogy azok, akiket elveszítettünk, soha nem térnek vissza, „valahol máshol vannak, de ha nagyon akarjuk, és nagyon lehunyjuk és behunyjuk a szemünket, akkor itt vannak: valahol nagyon közel.

– A szívünkben – mondtam én, mert ott éreztem azt a nagy-nagy érzést: feszített és alig fért el.”

A *Miért jó, ha nagy a szíved?* a kötet utolsó előtti írása, és a kompozíció tudatosságára vall, hogy a kötetzáró darabban (*Ciróka, maróka*) az anyától tanult altatódal elmondásával újrateremődik a kistestvér közvetlen megszólításának beszédshituációja, miáltal megmutatkozik vég és kezdet egymáshoz tartozásának, a folyamatos időmúlás nem vég-, hanem kezdetszerűségének bölcséleti tapasztalata is.

A kötet végéről visszatekintve nyilvánvalóvá válik, hogy az írások nem tetszőleges sorrendben követik egymást, ám egymásutániségükből mégsem egy lineárisan végigkövethető (élet)történet, hanem az emberi egzisztencia megfogalmazása, s benne a „mindnyájan egyek vagyunk” misztériuma bontakozik ki. Ennek hitelességét mélyíti az elbeszélői hang rejtett megkettőzése; pontosabban arról van szó, hogy olvasáskor érzékeljük a gyermek-beszélő *hangját* hitelesen közvetítő *írás* megjelenítő erejében működő hűséget. Az „intelmek” (felnőtt) lejegyzőjének hűsége ez, mint amilyen a középkori „királytükör” írástudó megfogalmazójáé lehetett, aki az írást maradéktalanul „uralkodójának” szolgálatába állította.